

DOCUMENTUL SCRIS – IZVOR ISTORIC ȘI DE ARTĂ

ELENA MUSCA

Istoriografia deceniilor următoare celui de-al doilea război mondial tratează, când este vorba despre artă, doar produsul artistic, adică piesele care sunt destinate ornamentării sau care sunt ornamente de interior și exterior. Obiectele uzuale care sunt confecționate de meșteșugari nu au fost considerate, de cele mai multe ori, în această categorie. Sau, în cazul în care sunt considerate obiecte de artă, meșteșugarul din mâinile căruia au ieșit nu este, în general, considerat artist. Despărțirea artelor de meserii a fost unul dintre atributele ultimului secol, mai precis, al celei de-a doua jumătăți a secolului al XX-lea. Această falie n-a avut nimic productiv în rezultatele sale, oricare ar fi domeniul de activitate pe care l-am discuta. În muzee și alte instituții publice se găsesc mărturiile ale unora dintre produsele artistice care au această pretenție, dar sunt lipsite de calitatea necesară. În același timp, nici produsele meșteșugărești nu sunt calitativ mai bune, deși au existat și excepții. Industrializarea și sărăcirea generalizată a populației, combinate cu restricțiile la import și posibilitatea de a cumpăra produse (fie artistice fie de uz) numai de pe piața internă, au determinat prăbușirea sistemului concurențial și instituirea obligativității de cumpărare a produselor existente. Toate acestea au condus la decăderea calitativă a meșteșugurilor, a artelor, a meseriilor. Impactul cel mai vizibil este în domeniul construcțiilor contemporane, în contradicție flagrantă cu aspectul edificiilor istorice.

Înainte de a formula vreo concluzie referitoare la realitățile legate de ocupațiile economice ale sălăjenilor, cu toate implicațiile socio-culturale ale acestora, se cuvine să abordăm sub aspect tipologic și al formei produsul literar constituit din documentul de epocă, fie emis de vreo instituție abilitată, fie produs al meșteșugarilor locali, păstrat peste timp. Documentele breslelor/asociațiilor care au avut dreptul de consemnare scrisă, sunt parte integrantă a corpusurilor de documente manuscrise din spațiul transilvan, și este necesar să fie puse în această lumină de istoriografia contemporană.

Atenția deosebită pe care meșterii gubari au acordat-o formelor estetice, nu numai fondului documentar, este relevantă și de regulamentul în sine, care se prezintă sub forma unui registru foarte frumos, legat în piele, vopsit roșu, datat în 26 februarie 1822, prezentat la data respectivă în cadrul adunării generale. Pentru

scrierea lui s-a folosit cerneală de aur, este redactat bilingv, în limbile latină și maghiară; conține în interior desenul modelului de gubă, cu explicații clare privind părțile componente ale hainei. Pagina de titlu este scrisă în partea care cuprinde titlurile, cu cerneală de aur, literele sunt caligrafiate de mână și sunt mărginite, fiecare, cu tuș negru. Primul rând este fastuos împodobit cu numeroase frunzulițe, desenate la fiecare literă. Pe măsură ce parcurgem textul, constatăm că fiecare rând devine mai puțin ornamentat, iar ultimele trei rânduri, cu grafie latină de asemenea, au trecut în planul sobru al cernelii negre.

Efectul vizual are două componente complementare: sub aspect estetic, caracterele scrisului și alternanța negru-auriu creează impresia de eleganță și stil, care este completată de strălucirea firească a aurului, definind astfel locul superior în ierarhia socială a membrilor breslei gubarilor. Bogăția meșterilor, exprimată și prin acest mod, este evidentă pentru clasa burgheziei în formare.

Importanța aparte în ceea ce privește implicarea artei în meșteșugurile sălăjene este relevată și de alte documente, păstrate cu infinită atenție în lăzile breslelor, mai ales ale celor din orașul Zalău. Regulamentul general al asociației de meșteșugari din Zalău a fost redactat într-un registru care este, în sine, o piesă de excepție din inventarele meșteșugarilor. Este legat într-o copertă roșie, care prezintă în exterior un chenar aurit. În interior, cuprinsul a fost ornamentat în stil rococo, fiecare pagină fiind împodobită cu un chenar alcătuit din ghirlande de frunze și flori. Partea superioară a chenarului este străjuită de vulturul bicefal care, în ghearele piciorului drept ține sabia, iar în cele ale piciorului stâng ține strâns emblema Transilvaniei, cu cele șapte turnuri și coroana regală, protectoare, deasupra însemnelor heraldice. Sub aripile desfășurate maiestuos, ca pentru zborul imperial, sunt lucrate minuțios frunzele de măslin și cele de acant, la capătul cărora se revarsă simetric, în ambele părți, cornurile abundenței caracteristice ținuturilor transilvane. Legătura dintre cornuri este realizată dintr-o împletitură în formă de ghirlandă alcătuită din frunze de măslin.

În partea sa inferioară, pagina este bordată de un chenar multiplu ornamentat cu flori, ale căror corole au în mijloc stamine și pistil ca un medalion, încadrat de petalele în număr de patru, cu o formă rombică, încadrate de panglici încrucișate. Ghirlanda din frunze de măslin trece prin urechiușele laterale ale șipetului bogat ornamentat, atât capacul cât și lateral. La capetele de jos ale chenarului sunt amplasate două baze de coloane, pătrate, care încadrează floarea soarelui în două cercuri concentrice. Coloanele laterale sunt similare cu chenarul de la baza filei, cu diferența că au înfășurate dinspre interior spre exterior, ghirlande din frunze de stejar, din loc în loc fiind desenate și fructele – ghinde.

Un alt document care are o prezentare artistică este actul de promovare a calfelor cizmarilor în categoria meșterilor, datat 15 februarie 1833. Este un regulament manuscris, ca majoritatea celor din secolele anterioare celui de-al XIX-lea. Conținutul actului este încadrat într-un chenar alcătuit din ghirlande de flori reprezentând lăleaua, realizate color.

Documentele care s-au păstrat în fondurile arhivistice ale instituțiilor sau la particulari formează izvoarele de bază pe temeiul cărora se poate întreprinde o cercetare istorică de substanță și pe care le-am studiat pentru a ne documenta în domeniul istoriei economiei meșteșugărești locale. Datorită acestor acte am reușit să reconstituim un întreg sistem al meșteșugăritului sălăjean, am perceput care a fost starea producătorilor direcți și esența organizării și funcționării prelungite a sistemului de breaslă, asociativ în plan general.

Sub aspectul clasificării lor, menționăm că toate documentele studiate, și aproape toate care au fost păstrate în lăzile breslelor, sunt documente juridice din categoria actelor publice. Actele din categoria privată sunt doar cererile și adresele care provin de la calfe și meșteri și care au fost depuse pentru rezolvare la conducerea breslei/asociației. În privința provenienței, puține dintre actele studiate pentru această lucrare nu au avut un caracter intern. Conform culegerii de documente românești, „pentru a se putea studia în chip metodic un act, s-a introdus în disciplina diplomatiei o deosebire din punctul de vedere al înfățișării și al cuprinsului actului. Astfel, materialul de scris, uneltele scrisului, grafia și diferitele semne externe de validare ale actului s-au cuprins în denumirea de *caractere externe* ale actului, iar limba și formularul actului – miezul propriu-zis al actului – s-au denumit *caracterele interne* ale actului.”¹

O chestiune extrem de importantă legată de documentele breslelor este cea a redactării lor. Cu redactarea regulamentelor, a proceselor-verbale, a actelor emise de breaslă era însărcinat un *notar*, care redacta după o formulare tipică, dar și conform însemnărilor pe care reușea să le facă în timpul adunărilor. Uneori, la conceperea textului actului și a proceselor verbale luau parte și decanii breslelor sau reprezentantul primăriei. În zilele următoare desfășurării ședinței, după ce a avut loc redactarea unui act sau a unei scrisori de răspuns, conducătorii breslei verificau corectitudinea celor consemnate, pentru a nu se înregistra falsuri în documente. Regulamentele de organizare și funcționare a breslelor/asociațiilor erau verificate de notariatul din Cluj, de Conventul din Cluj-Mănăstur. Cei care revizuiău textul documentelor cercetau dacă nu s-a omis ceva din conținut sau dacă nu s-au adăugat diferite păreri, formule etc. Chiar dacă documentele nu se redactau uneori cu martori, revizuirea lor impunea acuratețe din partea notarului în privința consemnărilor.

După ce se termina revizuirea, se proceda la o altă formalitate, aceea de a da putere actului respectiv prin semnarea lui. Documentele primordiale precum regulamentele erau semnate de conducătorul breslei și contrasemnate de alți funcționari din partea „orașului” adică a primăriei și de alți împuterniciți legali. În cazul acestei categorii de documentare, actul primea o putere juridică în plus prin intermediul unui sigiliu, aplicat în partea de jos, adeseori pe un fir de mătase

¹ DIRC, *Introducere*, vol. II, 1956, p. 32.

(șnur). Era aplicat în ceară roșie, având o semnificație aparte fiecare sigiliu al fiecărei bresle sau cel al meșterului care redacta textul.

În finalul acestor scurte considerații privitoare la înlănțuirea coerentă dintre practica meșteșugărească și tehnicile artistice este necesar să amintim câteva aprecieri privitoare la limbajul epocilor istorice, care s-au desprins din studierea îndelungată a textelor cercetate și prelucrate pentru lucrarea de față. După cum arăta V. Butură: „În fondul cultural al actualelor etnii europene, moștenirea principală este limba. Prin aceasta se deosebesc etniile romanice de cele germanice, slave etc. Termenii de bază din toate domeniile culturii materiale tradiționale românești sunt de origine latină, și ei i-au înlocuit în cea mai mare parte pe cei autohtoni... De origine latină sunt denumirile principalelor munci și unelte agricole, *arat – aratru, semănat – sămânță, secerat – secere* etc., ca și al uneltelor și instalațiilor pentru prelucrarea produselor, *piuă, moară, grăunțe, fărină, pâine, vin* etc. Cu toate acestea, legat de cultivarea și folosirea diferitelor plante, de confecționarea și utilizarea diferitelor unelte și instalații se păstrează obiceiuri și credințe străvechi, unele coborând până în neolitic.”²

În domeniul literaturii de specialitate, limbajul folosit de reprezentanții fiecărei profesii este diferit. În cazul breslelor, în mod fericit literatura utilitară a rămas consemnată documentar. În ceea ce privește ocupațiile tradiționale din lumea satelor, Ovidiu Bârlea făcea următoarea remarcă în perioada în care studia folclorul românesc: „În practica cercetării, literatura, muzica și dansul au rămas apanajul folclorului, unitatea domeniului fiind cimentată de caracterul lor dominant oral și mai cu seamă de existența lor sincretică, cele trei arte îmbinându-se reciproc nu numai în prilejurile de manifestare, ci chiar în modalitățile de structurare care așteaptă să fie puse în lumină.”³

Materialul grafic al documentelor cercetate de noi a fost hârtia, având în vedere că toate actele datează de după secolul al XVI-lea, când morile de hârtie erau numeroase și capabile să asigure necesarul de materie primă pentru scris. Hârtia folosită pentru documente este de două categorii: o hârtie groasă pentru regulamente și pentru registrele de procese verbale și hârtie subțire pentru redactarea diferitelor documente. Mai aproape de zilele noastre s-a folosit și hârtie lucioasă, supranumită *turcească*. Culoarea celor mai multe dintre documente este gălbuie, în cazul câtorva dintre registrele de procese verbale nuanța (probabil inițială) a hârtiei fiind vernil.

Instrumentele propriu-zise ale scrisului, după hârtie, erau următoarele: pana, pensula, liniarul, cerneala, vopselele, călimările și suportul de cenușă, grafia și limba.

Formatul în care se prezintă documentele de arhivă cercetate și prelucrate este cel de carte manuscrisă, dar majoritatea registrelor sunt completate numai pe

² V. Butură, *Cultura spirituală românească*, București, 1992, p. 19.

³ O. Bârlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 18.

una dintre părțile filelor de hârtie. În cazul registrelor monolingve, consemnarea poate cuprinde toată pagina, dar sunt și cazuri când scrisul urmărește conținutul de idei sau luările de cuvânt ale membrilor adunărilor. În acest caz, scrisul cuprinde numai jumătate de pagină iar ideea următoare sau vorbitorul era însemnat pe cealaltă jumătate a paginii. Acest procedeu al scrisului a fost practicat și în cazul proceselor verbale bilingve din perioada interbelică, când se nota întâi procesul verbal în limba română pe jumătatea din partea dreaptă a paginii și apoi se efectua traducerea acestuia în limba maghiară, înscrisă pe jumătatea rămasă liberă în partea stângă a paginii. Acest procedeu era folosit și atunci când a intrat în uz foaia dublă.

Dimensiunile documentelor din arhive sunt variabile. Regulamentele au un format mai mare deoarece s-a avut în vedere solemnitatea actului, importanța definitorie pe care acesta o avea pentru meșteșugari. Din această cauză unele dintre regulamente au ornamente foarte frumoase, în stilul epocii în care au fost redactate. Registrele care conțin procesele verbale au un format mai mic decât unele dintre regulamentele existente. În general, aceste registre au dimensiuni mai mari decât caietele obișnuite de astăzi și nu sunt ușor de manevrat. Unele au formă dreptunghiulară cu înălțimea de două ori mai mare decât lățimea volumului. Fiind registre destinate păstrării în lada breslei, nicidecum pentru a fi transportate din loc, incomoditatea formei și dimensiunile neobișnuite pentru omul contemporan nu erau deranjante pentru meșteșugarii moderni. Ilustrative pentru acest tip sunt registrele breslei olarilor din Zalău, chiar și după anul 1950. În cazul breslei cizmarilor am studiat registre de procese verbale care erau aproape pătrate ca format, dimensiunile fiind reduse la cele ale unui caiet obișnuit pentru zilele noastre.

Printre instrumentele de scris care au fost folosite de către meșterii sălăjeni au fost, cu siguranță, pana de găscă, care nu s-a păstrat în lăzi. Aceasta a fost înlocuită cu toc și peniță, pentru care avem și un suport confecționat de meșterii olari din Zalău, ornamentat cu frunză de viță de vie, care provine din colecția Wesseleny, de la castelul din Jibou.

Cerneala folosită a fost, în cele mai numeroase cazuri, de culoare neagră. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea apar consemnări cu cerneală de culoare albastră. Avem și registre care au fost completate cu o cerneală de culoare verde sau albastru cu nuanță de verde. Regulamentul breslei gubarilor are primele pagini, cele care conțin protocolul, scrise cu soluție de aur coloidal și bordate cu cerneală de culoare neagră; contextul documentului este consemnat cu cerneală neagră, la fel și escatocolul.

Spațiile libere verticale sau orizontale nu par a fi rezultat în urma unei linii cu un instrument anumit. Pentru designul vestimentar și pentru alte câteva desene colorate, cum este cazul planului restaurantului cizmarilor, s-au folosit cernelurile colorate și vopsele.

De la început suntem datori să precizăm că limbile documentelor au fost latina, maghiara și germana în epoca modernă, mai ales pentru perioada de sfârșit a secolului al XIX-lea și de început a secolului al XX-lea. În perioadele anterioare, am constatat coabitarea unui limbaj de latină medievală cu maghiara vremii, uneori în amestec, rezultând un metisaj lingvistic exasperant pentru omul modern. Acuratețea exprimării a salvat în numeroase cazuri acest amestec, fluiditatea frazelor trezind interesul traducătorului. Cu toate că există în texte cuvinte latinești maghiarizate și cuvinte în limba maghiară care au împrumutat o tentă latinizată, traducerea a fost posibilă din mai multe motive.

În primul rând, ortografia documentelor este impecabilă. Indiferent de tipologia căreia îi aparțin documentele pe care le-am cercetat, impresia produsă este aceeași: s-a acordat o importanță extraordinară aspectului grafic al textelor. Fiecare cuvânt este lizibil, fiecare literă este scrisă cu îngrijire, în conformitate cu normele caligrafice ale unui timp istoric în care fiecare activitate umană avea un loc bine definit și o importanță care deriva din acesta. Oricum, scrisul era una dintre ocupațiile intelectuale marcante pentru personalitățile perioadelor istorice, pe care le-am descris în alte lucrări sub aspect economic. Nu numai regulamentele breslelor și apoi ale asociațiilor meșteșugărești au fost redactate într-o formă îngrijită sub aspectul ortografiei, ci și procesele verbale, consemnate, de obicei, în timpul adunărilor generale. Menționăm faptul că nu am descoperit printre filele nenumăratelor registre care cuprind procesele verbale încheiate de-a lungul epocilor medievală și modernă, sau după al doilea război mondial, ciome ale discuțiilor purtate în adunările generale, care să fi fost reformulate în ziua următoare și caligrafiate în registre. Aceste consemnări erau verificate a doua zi de către conducerea breslei/asociației sub aspectul conținutului, dar, credem noi, modul impecabil în care erau întocmite demonstrează cu prisosință cerința unei caligrafii fără cusur. De altfel, colectivul de redactare al fiecărui proces verbal era trecut la final, ceea ce însemna asumarea directă a responsabilității actului scris și a aspectului grafic.

În al doilea rând, este necesar să consemnăm aici frumusețea limbajului sub aspect literar. Traducerea noastră s-a dorit a fi cât mai precisă, păstrând printre rândurile documentului prozaic parfumul unor epoci de mult apuse pentru contemporaneitate, perioade din istoria umanității care pot părea desprinse dintr-un spațiu atemporal. Decența limbajului documentelor constituie o altă caracteristică a miilor de file parcurse în timpul documentării noastre. Dintre toate, au fost necesare anumite texte, cele reprezentative pentru o categorie a meșteșugarilor sau pentru descrierea diferitelor etape pe care o persoană trebuia să le parcurgă în devenirea sa profesională și individuală. Ambele ipostaze se regăsesc cu prisosință în regulamentele și celelalte acte care s-au păstrat.

Nu este de ignorat o altă observație a noastră în ceea ce privește limba documentelor: respectarea normelor ortoepice. Nici un text, frază sau propoziție nu au suferit din cauza necunoașterii regulilor gramaticale, fie că este vorba

despre gramatica limbii latine fie despre cea a limbii maghiare, mai târziu a limbii române. Din punct de vedere gramatical, formularea este corectă, nu sunt propoziții eliptice de subiect sau predicat și nici cazuri de dezacorduri între aceste părți ale propoziției. Sub aspectul sintactic și morfologic, cunoștințele celor care erau aleși de adunarea generală la începutul unui an calendaristic să scrie procesele verbale erau aprofundate. Nu există cuvinte șterse, nu se văd urmele paginilor rupte, frazele sunt caracterizate prin claritatea informațiilor cuprinse și preciziunea exprimării.

În ultimul rând, suntem datori să arătăm că alegerea documentelor pentru a fi traduse nu a fost ușor de realizat. Din fiecare domeniu de activitate a fost necesar să se traducă un material documentar ilustrativ. Dacă s-ar fi insistat prea mult asupra textelor regulamentelor, studiul de față ar fi alunecat pe panta repetiției fără noimă; dacă nu am fi ales texte alternative, din bresle diferite, aria de acoperire ar fi fost incompletă, cu segmente neclare sau ignorate de autor. Dar traducerea cât mai corectă a necesitat îndelungi eforturi și cunoștințe pentru traducerea termenilor tehnici uzuali în epoca medievală sau în cea modernă, din mai multe domenii de activitate: tehnico-economic, financiar-contabil și dreptul muncii. Pentru rezolvarea problemelor de terminologie au fost necesare studii de specialitate și discuții științifice cu persoanele care au preocupări în acest domeniu, care sunt extrem de puține. În calitate de arheograf, a fost necesară adaptarea tuturor termenilor tehnici la cei din epoca contemporană. Numeroase au fost persoanele care au contribuit de-a lungul anilor în realizarea acestor traduceri, dar cea mai autorizată dintre ele, persoana care ne-a dat siguranța corectitudinii prin girul său, a fost Takács Ádálbert, intelectual de formație jurist-economist, cu studii în perioada interbelică. Domnia sa a fost în măsură să reformuleze în limba română normele din regulamentele trecute. Multe cuvinte din anii 1700 – 1800 nu au corespondent astăzi în limbile moderne română și maghiară, sensul lor fiind traductibil doar prin înțelegerea contextului. Experiența deosebită a domnului Takács în acest domeniu, ca și implicarea sa în descifrarea tainelor trecutului propriei familii au făcut posibilă reproducerea în termenii de astăzi a unor texte din trecute timpuri.

Forma și fondul documentelor, caligrafia și ortografia excepționale, arta miniaturală din unele registre precum și respectarea normelor de exprimare ilustrează cunoștințele meșteșugarilor și în domeniul artei scrisului.

THE WRITTEN DOCUMENT – HISTORIC AND ART SOURCE (Summary)

The conclusions concerning the economical activities of Salaj people, with all their socio-cultural implications have to be taken into account under the typological aspect and of the shape of the literary product constituted of the

epoch document, either being issued by an authorized institution, or being a product of the local craftsmen, kept over the time. The documents of guilds / fellowships which had the right of written record are integral part of the manuscript corpuses from the Transylvanian region, and it is necessary to be put forward by the contemporary historiography.

The special attention which these guba craftsmen paid to the aesthetical forms, not just to the content of the document, is highlighted by the regulations themselves, which are represented in a very beautiful registry book, covered in red leather, dated on the 26th February 1822, and exhibited at that time with the occasion of the general meeting. It was used golden ink for its writing; is written bilingual, in Latin and Magyar; in the inside it contains the drawing of the guba model shown above, with intelligible explanations concerning the constituent parts of the coat. The title page is written in the titles side, in golden ink, the letters are calligraphically handwritten and each of them is bordered in black China ink. The first line is pompous decorated with many leaflets, drawn for each letter. As we scour the text, we realize that each line becomes less and less decorated, and the last three lines, in Latin method of writing as well, passed to the sober ground of black ink.

The visual effect has two complementary constituents: under the aesthetic aspect, the characters of the writing and the black-golden alternation creates an impression of refinement and style, which is completed by the natural shine of the gold, thus defining the upper level in the social class of the guba guild members. The craftsmen's abundance, expressed this way too, is obvious for the bourgeoisie which was setting up.

The distinct importance regarding art's involvement in the Salaj craftsmanship is shown in other documents too, kept with extreme attention in the guilds' boxes, particularly those of Zalau. The general regulations of the craftsmen's fellowship were written in a registry book which is itself an exceptional piece in the craftsmen's inventories. It is tied in a red cover, which has an outer golden border. On the inside, the content was decorated in rococo style, each page being adorned with a leaves and flowers garland border. The upper side of the border is guarded by the double-headed eagle which, holding the sword in his right foot's claw, and the Transylvania's emblem in the left foot, with the seven towers and the protecting royal crown, over the heraldic marks. Under the majestic spread wings, as for the imperial volitation, olive and acanthus leaves are minutely elaborated, at their end it's symmetrically poured out, in both ways, the horns of plenty characteristic to all the Transylvania's lands. The link between the horns is done through interlace in the shape of olive leaves garland.

Another document which has an artistic presentation is the act for promoting the shoemakers' journeymen in the craftsmen class, dated on 15th February 1833. It is a handwritten manuscript, as the majority from the centuries

prior to the 19th. The content of this document is bordered in a colored flower garland representing the tulip.

The documents which were kept in the institutions' archives or at private persons represent the basic sources on which ground it can be undertaken a substantial historical research and which we have studied for research in the field of local craftsmanship economical history. Thanks to these documents we succeeded to rebuild the whole craftsmanship system of Sălaj, we understood what was the direct producers' condition and the nature of the organization and the extended functioning of the guild system, associative in general.

The documents' languages were Latin, Magyar and German in the modern era, especially about the end of the 19th century and beginning of the 20th. In the former periods, we noticed the cohabiting of a Medieval Latin language with the Magyar of the time, sometimes as a mixture, resulting in a linguistic cross-breeding that is annoying for the modern man. The accuracy of expression saved many times this mixture, the phrases' fluency arising the translator's interest. There are in the texts Latin words with Magyar influences and words from Magyar language that borrowed a Latin shade. The form and the content of the documents, exceptional calligraphy and orthography, the minute art of some of the registry books and as well as observing the expression rules show the craftsmen's knowledge in the art of writing.